

ANYANYELVÜNK

SZERKESZTI:
RÁCZ ENDRE

Az utcanévadás gondjai

Egyik legtöbbet lapozott „kézikönyvünk” bizonyára Budapest utcanévjegyzéke, az irányítószámok okán is. Aki sokat forgatja, lépten-nyomon érdekességekre és furcsaságokra talál. És kérdések sorjáznak elébe: mikor és hogyan kaptak nevet az utcák, terek; hogyan tükröződik bennük a város múltja és fejlődése, történelem és eszmék változása?

Feltűnhet például, hogy Budapestnek több mint hezezer utcája — pontos számot az állandó változás miatt bajos mondani — milyen keveset őrzött meg a régi nevekből, ha csak a város három ősi magvát, a Várat, a szűkebb Belvárost és Óbudát tekintjük is. A Várban aránylag legkevésbé változott, de ott is megbontja a történelmi utca- nevek hangulatát a *Móra Ferenc* utca. Az erősen átalakult Belvárosban a múltörző *Régiposta*, *Aranykéz*, *Harmincad* utca mellett ott találjuk az *Apáczai Csere János* utca névkijóráját, és — mintegy ellensúlyozásul — a rövidke *Szende Pál* utcát. Óbudán csak a külterületen utal a római múltúra egy-két név, például az *Amfiteátrum* és a *Gladiátor* utca; az pedig éppenséggel furcsa, hogy az *Aquincum* nevet nem látjuk utcatáblán. A kerület belső részén viszont, ahol a gyökeres átalakulás úgyszólamint a régi neveket, tiszteletre méltó, de a városrészrel vajmi kevés kapcsolatban levő személyek kaptak utcát és teret.

Sajnálatosan megritkultak az olyan utcanévek, amelyek természetes, közösségi névadással keletkeztek, az utca valamely jellegzetességéről: épületről, cégéről, lakóiról. Ilyen még például a *Nagydiófa*, *Kecskeméti*, *Országház*, *Kékgolyó*, *Szerb* utca. E kifejező értékű nevek azonban az okatlanul gyakori változtatások folytán erősen megfosztottak. Párizsban, ahol még százával élnek középkori utcanévek, heves tiltakozást keltett az *Etoile* térnek De Gaulle-ról való elnevezése. Kispesten három évtized alatt négy eszerénekm voltam tanúja, míg a *Fő* utcából — gyökeretlen ötlettel — *Gábor Andor* út lett. Kíméletet érdemelnek az olyan, anakronizmussá vált nevek is, mint az egykori épület helyére nyíló *Népszínház* utca, vagy a pestlőrinci *Városház* utca (az egykori önállóságra emlékeztetve), és a pesthidegkúti *Közsegház* utca (a falumúlt emlékeként).

A természetes névadással ellentétben példákot viszont garmadával látunk. A növekvő város egyre újabb utcái sokszor úgy kapnak nevet, mint ha behunyt szemmel rábóknék a szótár egy-egy szavára, hiszen utcanévként szinte bármelyik megteszi. Így jöttek létre a hol megmosolyogtató, hol bosszantó ötletszerűség példái, mint például a *Csücsök*, *Gumó*, *Ibrik*, *Pipiske*, *Sámfa*, *Verejték* utca. De értetlenül állunk az olyan furcsa, ismeretlen helynevek és tájszók előtt is, mint a *Teremszeg*, *Várvíz* és *Tergenye* utca neve.

Sokszor azért talányos az elnevezés, mert nincs összefüggésben a hellyel, nem illik oda, vagy éppen ellentétben van a környezettel, kéri onnan. Budafokon például van *Vár* utca, de vár nélkül; Lőrincen pedig a *Várkapitány* kapott utcát. És mi kapcsolata lehetett az *országbíró*-nak Angyalfölddel, hogy épp e munkásterületben van utcája? Vagy mit keres a *Tengerszem* utca Zuglóban, a *Tátraszirt* sor Cinkótán, a *Vulkán* utca Mátyásföldön és a *Láva* utca Erzsébeten? S ha elfogadjuk a *Sashal* nevéhez fűződő *Sasvár*, *Sasfészek*, sőt *Sasszem* utcát, a *Kőszál* és *Kőszirt* utca ott is túlzás. A csepeli *Gondolás* utca múromantikája pedig stilustalanság. *Tabán* utcának is inkább volna helye és várostörténeti, emlékeztető szerepe Budán, mint Rákoskeresztúron; bár lehet, hogy volt ilyen falurésze.

Az oda nem illést a történelmi alap hiánya még feltűnőbbé teszi. A törökvilág nyomát alig jelzik valóságos utcanévek a rózsadombi *Gül Baba* és *Mecset* utcán kívül, bár ezek is nyilván újabb, mesterséges keletűek, akárcsak az ottani *Turbán*, *Ali*, *Bég*, *Spáhi* utca és a *Türbe* tér. Viszont külső kerületekben, ahol az egykori pusztaságon legfeljebb átnyargaltak a törökök, *Aga*, *Basa*, *Féhold*, *Ibrahim*, *Janicsár*, *Ozmán* és *Zulejka* utcát találunk. Ilyen nevek Budára, a Vár köré illettek volna.

A stilustalanság mellett azonban sok más visszasság, rendezni való gyakorlati kérdés adódik a pesti utcanév-útvesztőben.

Legfeltűnőbb talán a temérdek névismétlődés a kerületek közt; a zavart még növelte a peremvárosoknak és -községeknek Nagy-Budapestbe olvasztása. Főként nemzeti nagyjainkat tiszteltük meg sokszorosan, de szembeéltő ugyanazon földrajzi nevek, férfi és női keresztnevek és virágnevek többszörös előfordulása. *Kossuth* és *Petőfi* az élen járó: 19—20 utcájuk és terük van. Utánuk *Rákóczi*, *Mátyás király*, *Vörösmarty* és *Széchenyi* következnek, nem is említve azokat, akiknek „csak” 10—12 utca jut, mint *Ady*, *Arpád fejedelem*, *Lehel vezér*, *Jókai*. Nem az érdemességet vitatjuk, de úgy véljük, hogy kevesebb vagy épp csak egy, de valóban méltó utca, tér, több volna megtisztelő emlékezőre, mint tizenöt—húsz. Példa erre a nagyon szerencsés ötletű *Kodály Körönd*.

De van 12 *Kolozsvár*, illetőleg *Kolozsvári*, 8 *Maros*, és 4 *Szigligeti* utcánk is, a *József*-ek pedig 7, a *Margit*-ok 5 utat- utcát kaptak. A virágnevek közt leggyakoribb a *lilium*, *nefelejcs*, *rózsa*, *szegetű*, *tulipán*, 6—7 előfordulással. Ezeknek az egvezéseknek kiküszöbölése az egyik fő gond. Képzéljük el, mennyi zavart okozhat a sok egyforma név postának, mentőknek, kihívott szerelőknak, hibajavítóknak.

Tévedés forrása lehet az is, ha két utcanév hasonló hangzást vagy jelentésű. Budapestben van például *Csengő* és *Csőngő*, *Szeg* és *Szög*, *Júlia*, *Julika* és *Juliska* utca. Nem szerencsés a könnyen összetéveszthető *Deák* és *Diák*, *Dósa* és *Dózsa* névpár sem.

Az eligazítást segítheti viszont a névbokrosítás. Budapest némely városrészében rokon jelentésű nevek jelölik a szomszédos és környező utcákat. A Duna két partján például, a helyhez illően, folyók és halak nevével, a hajózás, a vízi élet szavait találjuk utcanévként: *Sió*, *Vág*, *Dráva*; *Ponty*, *Harcsa*, *Viza*; *Komp*, *Uzáló*, *Vitorla*, *Révész*. — Lőrincnek van „felvidéki” és „erdélyi” negyede, ottani városnevekkel. Angyalföld és Újpest határán a *Menyasszony*, *Vőlegény*, *Sógor*, *Koma*, *Pajtás* utcanév utal a településrész családias hangulatára.

Az ilyen csoportosításnak lehet előnye, de hátránya is: a sok hasonló név összetéveszthetősége és egyhangúsága (lásd Rákosszentmihály és Sashalom keresztneves utcait). Mődjával kell tehát alkalmazni e megoldást.

Igen lényeges a név terjedelme. Gondoljunk el hányszor kell leírni postai címzéseként és hivatalos iratokban utcanéveket, s feltűnőtni őket utcatáblákon, térképen, névjegyzéken. Mindez szükségszerűen ajánlja a rövidséget. E kívánalomnak azonban korlátot szab a nyelv: az Ó utca egymagában áll, kétbetűs utcánk is csak kéttucatnyi akad (*Ag*, *Ór*, *Só*, *Tű* stb.). De a 3—4—5 betűs szavak és nevek bő választékot adnak; s mégis: akár csak a hosszúságukkal tekintélyeskedő vállalat- és intézménynevek, egyre sokasodnak a 6—8 szótagos. Jírásukhoz 15—20 betűt kívánó utcanévek: *Zalaegerszegi*, *Leonardo da Vinci*, *Kiss János altábornagy*, *Apáczai Csere János* utca, *Rákosszaló* körvasútör.

Bár nagy gyakorlati előny

a rövidség, önkényesen persze nem rövidíthető meg minden hosszabb név. De hasznosan éltetünk két egyszerűsítő lehetőséggel: Ha a családnév egyértelműen jelöli a névadót, főleges a keresztnév (pl. *Ady*, *Bartók*, *Marx* esetében). Ha pedig földrajzi névből vagy közsézből alkotunk utcanévet, rövidítéssel válasszunk. Szükséges például, hogy legyen *Mozdonyvezető* és *Közműhelytelep* utca? Vagy „a térképen sem található” *Halomegyháza*, *Jenőhalma*, *Tiszakömlő* adja egy pesti utca nevét? Szászra akad sokkal ismertebb, jelentősebb és rövidebb helységnév e célra.

Újabban elterjedtek az ilyen, birtokviszonyba kapcsolt nevek: *Felszabadulás* útja, *Mártírok* útja, *Hősök* tere stb. Szaporításuk azért nem kívánatos, mert -i képzős alakjuk körül bizonytalanság van: *Mártírok útjai* vagy *úti* áruház?: *Hősök terei* vagy *téri* ünnenség? Az utóbbi változat szabálytalan ugyan, de az analógia hagyománya ezt támogatja, tehát természetesebb.

Nem tartjuk szerencsésnek a „ dátumos” neveket sem: *Május 1.* (eljeje) út, *Október 6.* (hatódika) utca. Amellett, hogy nehézkesek, s elütnek a szokásos magyar névadástól, hibát szülnek, illetőleg terjesztenek: mivel számmal vannak kiírva, s ez után gyakran elhagyják a sorszámnévre utaló pontot, szinte már állandósul a keltezés pongyola, helytelen alakja: *május egy*, *október hat*. (Helyesebb lenne a számot betűvel írni az utcanévben!)

S aztán itt vannak a számozott utcák: több mint 250, főként a külső kerületekben, ahol úgyszólamint a tájékozódás. Látszólag hasznos ez a jelölésmód, de a számot ki is kell mondani! Az utcajegyzék pedig betűkkel kiírva közlik. Így pedig a *Hatszázhatvankilencedik* utca neve 8 szót, 23 betűt. Mielőbb meg kellene szüntetni e névtípust, mert zavaró, gépies és lélektelen. Eppen az egyénítésre alkalmatlan. Ennél még a *Névtelen* utca is jobb megoldás — kettő is volt ilyen —, mert azt példázza, hogy a névtelenség is megkülönböztet, egyedít.

Végül gondolni kell arra is, hogy nehezséget, zavart, sőt nevetséget okozhat az idegen vagy régies írású nevek kiejtése, például a *Cházár* (császár) András és a *Dessewffy* (dezsőfi) név betű szerinti olvasása. Az ilyen nevek helyes kiejtését az iskola helyismeretóráin és a közművelés alkalmi lehetőségeivel úgyszólamint a következetesen tudatosítani, terjeszteni kellene, hogy ne legyen bajunk a *Hutyra* (hutira), *Kosciuszko* (kosciuskó), *Kuny* (kuni), *Prielle* (prieli), *Osztabenko* (nem osztyapenkó), *Sobieski* (szobieszki) és a *Hess* (hessz) névvel sem.

S ha mindezeket a szempontokat sikerül nagyjában és fokozatosan érvényesíteni, még mindig hátravan a sokasodó aprómunka: a bosszantó következetlenségek, állandósuló frászhibák, helyesírási torzulások irrogatása utcatáblákról és a hivatalos névjegyzékekből. A helyi visszasságok, hibák zűrzavarában való rendteremtés sem csekély feladata a tanácsoknak.

Azoknak, akik fővárosunk utcanéveiről részletesebben kívánnak tájékozódni, figyelmébe ajánljuk Hajdú Mihálynak *Budapest utcanéveinek névtani vizsgálata* című tanulmányát, amely 1975-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál, a Nyelvtudományi Értekezések 87. számaként.

Ami pedig a vidéket illeti, városainkban és falvainkban szerencsére kevésbé fenyeget a névismétlődés veszélye. Ott viszont sokszor azt a hibát követik el, hogy új sütetű, hivatalos sablonnevekkel kiszorítják a lakosok tudatából a régi, népi eredetű, hagyományos utcanéveket. Pedig ezek a település múltjának élő, becsédes emlékei. A főváros példáján okulva: becsüljük meg őket!

Kovalovszky Miklós